

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/45002>

Please be advised that this information was generated on 2021-06-22 and may be subject to change.

‘Uiteindelijk word je teruggeworpen op die door jezelf gestelde vraag’

Srebrenica en de val van het kabinet-Kok II,
16 en 17 april 2002

HILDE REIDING

Op 11 juli 1995 viel de door de Verenigde Naties tot ‘safe area’ verklaarde enclave Srebrenica in Bosnië. Het Nederlandse bataljon, Dutchbat, dat in de enclave gestationeerd was, bleek niet in staat het gebied tegen een Servische aanval te verdedigen en de moslimbevolking te beschermen. De massamoord op duizenden Bosnische moslims, waarin de val van de enclave uiteindelijk resulteerde, maakte diepe indruk in Nederland, en zou het publieke debat nog jarenlang bezighouden; alleen al door de Nederlandse aanwezigheid in het gebied was Nederland immers toch minimaal indirect betrokken geraakt bij een van de grootste Europese oorlogsmisdaden sinds de Tweede Wereldoorlog.

In de maanden na het drama in Srebrenica overwoog de minister van Defensie, Joris Voorhoeve¹ (vvd), verschillende malen om af te treden. De belangrijkste reden om dat uiteindelijk toch niet te doen, was dat hiermee de indruk zou kunnen worden gewekt dat de val van de enclave aan Nederland te wijten was. De betrokken militairen zouden daarmee onterecht in een negatief daglicht worden gesteld, en daarnaast zou de internationale reputatie van Nederland schade worden toegebracht. Ook premier Kok² en vvd-leider Bolkestein³ bleken zich te kunnen vinden in deze afweging en adviseerden hem aan te blijven. Wellicht dat de zaak anders had gelegen als de Kamer om het aftreden van minister Voorhoeve had gevraagd, maar dit was niet het geval.⁴ Zeven jaar, drie onderzoeken en twee kabinetten later zouden echter alsnog politieke consequenties worden verbonden aan de kwestie Srebrenica; op 16 april 2002 boden de ministers en staatssecretarissen van het tweede kabinet-Kok hun ontslag aan bij de koningin.

Al snel na de val van de enclave stelde minister Voorhoeve een onderzoek in dat tot doel had precies te achterhalen wat er in Srebrenica was gebeurd. Het debriefingsrapport waarin dit in oktober 1995 resulteerde, bleek echter in verschillende opzichten niet toereikend te zijn; vele vragen bleven onbeantwoord. In de media bleef de discussie over Srebrenica voortduren, en keer op

Demissionair premier Kok luistert naar de betogen van fractieleiders tijdens het debat over het aftreden van het tweede paarse kabinet. [ANP]

keer werden nieuwe onthullingen en geruchten gepubliceerd over allerlei zaken die zouden zijn misgegaan bij de ontruiming van de enclave en over een doofpot die daarover bij het ministerie van Defensie zou bestaan. In het parlement groeide daardoor de behoefte aan een onafhankelijk onderzoek. De regering voelde weinig voor een parlementaire enquête, maar stelde in de herfst van 1996 voor het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) te vragen een historisch-wetenschappelijk onderzoek te verrichten om, zowel vanuit een nationale als internationale context, inzicht te verkrijgen ‘in de oorzaken en gebeurtenissen die hebben geleid tot de val van Srebrenica en tot de dramatische ontwikkelingen die daarop zijn gevolgd.’⁵

Het onderzoek nam veel tijd in beslag, nog veel meer dan men aanvankelijk gedacht had. Ondertussen hield de geruchtenstroom in de media aan, waardoor de indruk dat er bij Defensie sprake zou zijn van een doofpot steeds sterker werd. Frank de Grave,⁶ die zijn partijgenoot Voorhoeve in 1998 was opgevolgd als minister van Defensie, besloot daarom tot een onafhankelijk onderzoek naar de vraag of de waarheidsvinding rond Srebrenica door defensiepersoneel was belemmerd. De PVDA'er Van Kemenade,⁷ die belast was met het onderzoek, beantwoordde deze vraag ontkennend. Er was weliswaar het een en ander misgegaan in de communicatie en er waren fouten gemaakt, maar van tegenwerking was volgens hem geen sprake geweest.

De onderzoekers van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), zoals het RIOD sinds 1999 was gaan heten, deelden deze conclusie niet. Dit bleek toen op 10 april 2002 het langverwachte rapport verscheen. Ook op andere punten was het beeld dat het NIOD schetste ontluisterend. Het feit dat de massamoorden hadden plaatsgevonden, viel natuurlijk in de eerste plaats de Bosnische Serven aan te rekenen, maar duidelijk was dat de ‘internationale gemeenschap’ – veelal in de gedaante van de Verenigde Naties – door een onduidelijk en sterk improviserend beleid de voorwaarden had geschapen waaronder een dergelijk drama zich, ondanks de inzet van internationale troepen, kon voltrekken. Conclusies die Nederland zich kon aantrekken waren onder meer dat het besluit de troepen uit te zenden ondoordacht was geweest, dat de Dutchbat-soldaten onvoldoende waren voorbereid en opgeleid voor de taken die hen in Srebrenica wachtten, en dat tijdens en vlak na de val van de enclave meer moeite had kunnen worden gestoken in het verkrijgen van duidelijkheid over het lot van de moslimmannen.⁸

Zoals hierboven al werd vermeld, waren de conclusies voor het tweede kabinet-Kok redenen om af te treden. In de Kamer was er brede waardering voor de stap die de regering had genomen, maar zowel binnen als buiten de

parlementaire vergaderzaal waren er ook vragen, met name ten aanzien van de onderbouwing en timing van het besluit.⁹ Voor wat betreft de inhoud van de verklaring die Kok aflegde om het aftreden toe te lichten, was er vooral kritiek op de opvatting dat Nederland geen schuld had aan de moorden op de Bosnische moslims, maar politiek wel medeverantwoordelijk was voor de situatie waarin dit kon gebeuren.¹⁰ De vraag of degene die medeverantwoordelijk is niet ook (mede)schuldig is, is op zichzelf legitiem, maar wat Kok tot uitdrukking probeerde te brengen was vooral dat Nederland niet de exclusieve of zelfs primaire verantwoordelijkheid droeg voor wat er juli 1995 in de enclave was gebeurd, maar dat dit het gevolg was van het handelen van een hele reeks van actoren. Nederland was zo gezien slechts 'onderdeel (...) van een uiterst slecht functionerend mechanisme'.¹¹ Dat Kok deze conclusie trok was niet vreemd, want dit was ook de teneur van het NIOD-rapport, dat immers de aanleiding had gevormd voor de val van het kabinet.

Terecht werd van verschillende zijden overigens wel opgemerkt dat eenzelfde redenering eerder ook had kunnen worden gevolgd. Een belangrijke reden waarom Voorhoeve destijds niet was afgetreden, was immers de wens de indruk van een Nederlandse schuldbelijdenis te voorkomen. Terugblikkend meende Kok dat bij hemzelf en andere betrokken politici het inzicht in de verantwoordelijkheid van Nederland, en de afbakening daarvan, pas in de loop der jaren was gegroeid.¹² Desalniettemin was het fraaier en ook correcter geweest wanneer de verantwoordelijke bewindslieden direct na de val van de enclave politieke consequenties getrokken hadden. In dit opzicht kwam het aftreden te laat.

Tegelijkertijd kwam de val van het kabinet-Kok II ook te vroeg. Het kabinet bood zijn ontslag namelijk al aan vóór het met de Kamer gedebatteerd had over het NIOD-rapport. Hiermee werd een staatsrechtelijk novum gecreëerd, want nog nooit was een kabinet gevallen zonder dat er sprake was van een conflict met het parlement of tussen de bewindslieden onderling. Dit had als nadeel dat een inhoudelijk debat met de Kamer werd bemoeilijkt; het kabinet was immers al demissionair en kon niet meer naar huis worden gestuurd. Er bestond een breed gedeeld vermoeden dat dit voortijdige handelen vooral te maken had met het optreden van PVDA-minister Pronk.¹³

Twee weken voor de officiële presentatie van de NIOD-publicatie was IKV-voorman Mient-Jan Faber in de publiciteit getreden met een eigen rapport, waarin zeer kritische conclusies werden getrokken ten aanzien van de Nederlandse rol in het Srebrenica-debacle. Volgens het IKV had Nederland wel degelijk meer kunnen doen om de massamoord te voorkomen.¹⁴ In het kabinet was afgesproken niet te reageren op dit rapport en een mediastilte te handhaven

tot de verschijning van het NIOD-rapport. Pronk was bij deze vergadering niet aanwezig geweest wegens een werkbezoek in het buitenland, en hoewel hij desondanks had kunnen aanvoelen dat de kwestie gevoelig lag, trok hij vlak na het verschijnen van de IKV-publicatie in het openbaar de conclusie dat de politiek had gefaald. Hiermee nam hij al voor het verschijnen van het NIOD-onderzoek een voorschot op de uitkomst die het debat naar aanleiding daarvan volgens hem kennelijk moest hebben, en het was dus weinig verwonderlijk dat zijn collega's in het kabinet, en vooral premier Kok, hem zijn uitspraken zeer kwalijk namen.

Na de presentatie van het NIOD-rapport gaf ook minister De Grave te kennen dat hij aftreden overwoog vanwege de vernietigende conclusies over het door hem geïnitieerde onderzoek van Van Kemenade. Op vrijdag 12 april vergaderde het kabinet voor het eerst over het NIOD-rapport, maar definitieve conclusies trok het nog niet, en er werd afgesproken dat de ministerraad een week later verder zou spreken over het onderwerp. Op de maandagavond van 15 april liet Pronk tegenover journalisten echter opnieuw doorschemeren na het afsluitende debat in de ministerraad het ambt te willen neerleggen. Het was voor iedereen duidelijk dat Kok in dat geval niet zou kunnen achterblijven. Geen wonder dus dat de premier, toen hij de dag na Pronks uitspraken liet weten dat het kabinet gevallen was, onmiddellijk werd geconfronteerd met de vraag of zijn aftreden zijn eigen beslissing was of dat hij hiertoe door Pronk en De Grave was gedwongen. Daarnaast werd ook wel gesuggereerd dat electoraal opportunisme een belangrijke rol speelde bij het aftreden. In een maand tijd zouden immers nieuwe verkiezingen plaatsvinden, en wellicht was dit een poging om op de valreep het beeld te herstellen van de Paarse 'sorrydemocratie', waarin bewindslieden geen verantwoordelijkheid namen voor politiek-bestuurlijke fouten.¹⁵

Niet alleen in de media werd dit soort vragen gesteld; ook in het debat over de verklaring die minister-president Kok had afgelegd over het aftreden van zijn kabinet vroegen verschillende woordvoerders naar de timing, de chronologie van de gebeurtenissen en de rol die Pronk in de hele aftredingsgeschiedenis had gespeeld.¹⁶ In een bijzonder emotionele verklaring ging Kok daar in zijn antwoord ook op in.

Het is onwaarschijnlijk dat noch politieke overwegingen noch optreden van overige ministers geheel en al buiten beschouwing zijn gebleven bij Koks beslissing af te treden. Als deze door hemzelf al niet in zijn gedachtevorming werden meegenomen, zullen deze toch zeker wel zijn ingebracht door partijgenoten die hij naar eigen zeggen raadpleegde in de loop van zijn besluitvor-

mingsproces. Toch bracht het betoog van Kok in de Kamer zijn persoonlijke worstelingen met de kwestie Srebrenica op een geloofwaardige wijze naar voren. Meer nog dan de verklaring die hij in eerste instantie aflegde, lieten de woorden die hij in zijn repliek sprak zien dat ook persoonlijke overwegingen, emoties en gevoelens van verantwoordelijkheid of schuld een rol kunnen spelen in de politieke besluitvorming, zelfs, of misschien juist, als het gaat om de belangrijke vraag of een kabinet kan aanblijven of niet. Daarnaast maakten zijn woorden ook duidelijk hoe zwaar de verantwoordelijkheden die rusten op de schouders van een premier of minister kunnen wegen. Ze lieten als het ware de 'andere kant' zien van de macht, en in die zin kan het aftreden van het kabinet-Kok II, ondanks alle kanttekeningen die daarbij kunnen worden gemaakt, zeker indrukwekkend worden genoemd.

Tweede Kamer, 16 april 2002

De voorzitter:¹⁷ (...) Ik deel aan de Kamer mede dat de minister-president mij heeft laten weten dat hij in de loop van de dag een verklaring in de Tweede Kamer zal afleggen. Ik stel u voor, tot dat moment te schorsen. Ik zal u op de hoogte stellen zodra ik hoor op welk tijdstip dat zal zijn.

Daartoe wordt besloten.

Minister Kok: Mevrouw de voorzitter. Zojuist heb ik aan Hare Majesteit de Koningin het ontslag aangeboden van het voltallige kabinet. De Koningin heeft de ontslagaanvraag in overweging genomen. Gelet op de korte tijdspanne tot aan de verkiezingen heeft zij de ministers en staatssecretarissen verzocht, al datgene te blijven doen wat zij in het belang van het Koninkrijk noodzakelijk achten. Dit betekent dat het kabinet demissionair verder gaat.

Aanleiding voor de ontslagaanvraag is het rapport van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie over Srebrenica, dat op verzoek van de regering is vervaardigd. Afgelopen vrijdag heeft het kabinet daar indringend over gesproken. Dat overleg is vandaag voortgezet. Het kabinet onderschrijft de hoofdlijnen van het NIOD-rapport.

De afgelopen dagen heb ik het rapport en de daaraan te verbinden conclusies verder op mij laten inwerken. Ik ben tot de slotsom gekomen dat de ernst van de bevindingen van het NIOD, bevindingen die betrekking hebben op een periode waarin opeenvolgende kabinetten van uiteenlopende samenstelling verantwoordelijkheid hebben gedragen, niet zonder politieke consequenties mag blijven. Derhalve heb ik na zorgvuldige afwegingen besloten, mijn ontslag

aan te bieden. De overige ministers en staatssecretarissen hebben daarop besloten, eveneens hun ontslag aan te bieden. Hierbij geldt voor de minister van Defensie als aanvullende overweging de conclusie van het NIOD inzake de tekortschietende informatievoorziening.

Het NIOD-rapport is volstrekt duidelijk over de vraag wie verantwoordelijk moet worden gesteld voor de val van Srebrenica en de daaropvolgende massamoord; de schuld daarvoor ligt bij de Bosnische Serviërs, in het bijzonder bij generaal Mladic.¹⁸ Mladic is een oorlogsmisdadiger. Hij en andere verantwoordelijken mogen niet ontkomen aan berechting voor het Joegoslavië tribunaal, hier in Den Haag.

De internationale gemeenschap is tekortgeschoten in het bieden van voldoende bescherming aan de mensen in de 'safe areas'. Daarmee is ook de Nederlandse regering, als lid van die internationale gemeenschap, tekortgeschoten. De consequenties die thans worden getrokken, zijn niet verbonden aan één specifieke gebeurtenis of aan één specifiek moment, maar vloeien voort uit de opeenstapeling van tekortkomingen gedurende verschillende kabinetsperiodes. Met dit besluit wordt integraal verantwoordelijkheid genomen voor het gevoerde beleid gedurende een reeks van jaren. Daarin zijn vier fases te onderscheiden.

De eerste fase betreft de periode voorafgaand aan het besluit tot uitzending, dat in 1993 werd genomen. Terugkijkend, kan ik niet heen om de vaststelling dat veel van het latere onvermogen kan worden herleid tot onvolkomenheden in de beginfase, zoals het NIOD-rapport ook beschrijft. In 1993 is met een politiek van goede bedoelingen, die in parlement en samenleving destijds zeer breed werden gedragen, een constellatie gecreëerd die niet bleek te werken.

De tweede fase heeft betrekking op de periode 1994-1995. De vele inspanningen van het toenmalige kabinet in internationaal verband ten spijt bleek het destijds niet mogelijk om verbetering in die situatie te bewerkstelligen, met name vanwege de strategie van de Bosnische Serviërs en vanwege het onvermogen van de internationale gemeenschap om tot een krachtiger aanpak te komen.

De derde fase betreft de dramatische julidagen in 1995, met de val van de enclave en de daaropvolgende massamoord. De internationale gemeenschap waar Nederland op dit punt een bijzondere rol in speelde, bleek niet bij machte de val van de enclave en de genocide door de Bosnische Serviërs die daarop volgde, te voorkomen.

In de vierde fase hebben zich duidelijke gebreken voorgedaan in de gebeurtenissen die volgden, met name in de tekortschietende informatievoorziening bij het ministerie van Defensie.

Mevrouw de voorzitter. Nederland neemt nadrukkelijk niet de schuld op zich voor de gruwelijke moord op duizenden Bosnische moslims in 1995. Wél wordt op deze wijze de politieke medeverantwoordelijkheid van Nederland voor de situatie waarin dit kon gebeuren, zichtbaar gemaakt. De internationale gemeenschap is anoniem en kan niet op zichtbare wijze verantwoordelijkheid nemen tegenover de slachtoffers en nabestaanden van Srebrenica. Ik kan en doe dat wél.

Ik wil ook op deze plaats nogmaals onderstrepen dat de Nederlandse militairen van Dutchbat niet verantwoordelijk zijn voor wat daar is gebeurd. Zij hebben onder bijzonder moeilijke omstandigheden met grote inzet hun werk gedaan.

Mevrouw de voorzitter. Afgelopen week heb ik gezegd: ik sta voor wat ik heb gedaan; ik kan iedereen recht in de ogen kijken; ik heb steeds naar eer en geweten gehandeld. Die overtuiging had ik en heb ik nog steeds. Tegelijkertijd ben ik van mening dat het onvermijdelijk en nodig is dat politieke consequenties worden verbonden aan de opeenstapeling van internationale en nationale tekortkomingen. Het is het tegendeel van een makkelijk besluit, maar het is wel nodig.

Het kabinet heeft zijn beslissing niet afhankelijk willen stellen van de uitkomst van een debat in de Kamer. Het gaat niet om de vraag of er wel of geen vertrouwen in het kabinet bestaat. Het gaat om de verantwoordelijkheid die wordt genomen, nu het resultaat van het onderzoek op tafel ligt. De val van de enclave Srebrenica en de moordpartijen die daarop volgden, vormen een dramatische gebeurtenis in de wereldgeschiedenis, in de geschiedenis van de Balkan en in onze nationale geschiedenis, in de allereerste plaats voor de vele slachtoffers en hun nabestaanden en het onbeschrijflijke leed dat zovelen heeft getroffen. De overlevenden gaan getekend door het leven. Hun trauma's en de pijn van het gemis van dierbaren zullen nog lang, heel lang in alle scherpte voelbaar blijven. Het zijn zwarte bladzijden in een boek dat in zekere zin nooit dichtgaat.

Mevrouw de voorzitter. Ons land heeft het niet gemakkelijk gehad in het omgaan met de val van Srebrenica. De grondige reconstructie in het NIOD-rapport kan behulpzaam zijn in het verdere proces van verwerking. Dat geldt voor alle betrokkenen, in de allereerste plaats voor nabestaanden en slachtoffers, de internationale samenleving en de militairen van Dutchbat en hun omgeving,

en ook voor regering, parlement en samenleving. Er zijn lessen geleerd over het omgaan met internationale vredesoperaties. Deze lessen worden sindsdien toegepast. Nederland wil actief blijven bijdragen aan handhaving en, waar nodig, herstel van de internationale rechtsorde, óók door vredesmissies. (*HTK* 2001-2002, p. 4539-4541)

Tweede Kamer, 17 april 2002

Aan de orde is het debat over de verklaring van de minister-president.

Minister Kok: Mevrouw de voorzitter. Ik dank de Kamer voor haar inbreng in eerste termijn en ik wil mijn reactie beginnen met een woord van erkentelijkheid voor hetgeen buiten de Kamer, maar in het bijzonder in de Kamer en ook in dit debat namens de verschillende fracties is gezegd over mijn verklaring, mijn besluit en de motivering die ik daarbij heb gekozen (...) (*HTK* 2001-2002, p. 4563)

Ik ben de Kamer zeer erkentelijk voor het zorgvuldige onderscheid tussen schuld en verantwoordelijkheid dat alle woordvoerders hebben gemaakt. Ik hoef dit niet uitgebreid toe te lichten, maar ik heb er wel behoefte aan nog even nader in te gaan op het begrip 'integrale verantwoordelijkheid nemen', ook naar aanleiding van vragen hierover. Met dit begrip heb ik bedoeld dat de beschreven periode, de periode die blootgelegd is, verschillende fasen omvat, waarbij uiteenlopende opeenvolgende kabinetten politiek verantwoordelijk waren. Als ik alles zorgvuldig weeg en tot me laat doordringen, meen ik dat ik, mede gelet op mijn verantwoordelijkheid in drie opeenvolgende kabinetten vanaf 1989, toch wel de eerste ben om hieraan een integrale verantwoordelijkheid te verbinden. Ik meen ook dat het nodig is om dit te doen, om de redenen die ik gisteren heb toegelicht. Het lijkt mij niet nodig die allemaal te herhalen. Ik noemde inderdaad de nationale en de internationale component. Dit is een soort tweede integraliteit, maar je kunt niet de verantwoordelijkheid van de hele wereld op je schouders nemen. Mijn stelling is dat wij daar waren mede als onderdeel van internationale besluitvorming en een internationaal opgezette actie met het doel genocide en misstanden te voorkomen. Dat kon alleen door daar naartoe te gaan en niet alleen als Nederland. De internationale gemeenschap met Nederland in een bijzondere rol, en zeker de Nederlandse politiek geplaatst in een bijzondere verantwoordelijkheid, was niet bij machte te verhinderen wat uiteindelijk toch is gebeurd. Daarvoor kan, zoals ik gisteren aangaf, niet worden verwezen naar de anonieme internationale gemeenschap

of de anonieme internationale verantwoordelijkheid. Dat moet ergens landen. In mijn geval heeft dit een landing gekregen bij mijn eigen oordeel over mijn politieke toekomst. Wij zijn tot een ontslagaanvraag gekomen. Ik kom hierover nader te spreken.

Ik heb zeer ernstig meegewogen de vraag wat het betekent om een dergelijke verantwoordelijkheidsvraag te beantwoorden zonder op hetzelfde moment, of daaraan voorafgaand, verantwoording af te leggen over het geheel van gebeurtenissen die in het NIOD-rapport zijn beschreven. Ik ben hier dus niet lichtvaardig bij te werk gegaan. Wel heb ik een strikt onderscheid gemaakt tussen het nemen van verantwoordelijkheid, waarbij je zelf op enig moment – geplaatst in een politieke verantwoordelijkheid – een antwoord moet geven en het afleggen van verantwoording. Eigenlijk leg ik, ook in dit debat, verantwoording af over de verantwoordelijkheid die ik heb genomen. Dat laat inderdaad onverlet dat het verantwoording afleggen over het geheel van wat in het NIOD-rapport beschreven staat ook andere aspecten kent waarvoor de Kamer nader een procedure heeft te bepalen en waarvoor natuurlijk de regering beschikbaar zal zijn.

Het kon naar mijn stellige oordeel niet anders dan op deze wijze. Waarom? Omdat ik de verantwoordelijkheid die ik nam niet afhankelijk wilde maken van de vraag of er nog vertrouwen van de Kamer zou blijken in mijn politiek functioneren. Daarvan wil ik de verantwoordelijkheidsvraag, die uiteindelijk – althans in deze benadering – alleen maar door jezelf kan worden beantwoord, niet afhankelijk maken.

Meerdere sprekers vroegen om zo precies en chronologisch mogelijk een schets te geven van de gebeurtenissen en het geleidelijkaan rijpen van dat inzicht. Ik heb dat gisteren al kort gedaan, maar er wordt zo nadrukkelijk om gevraagd dat ik daartoe uiteraard bereid ben. Het is goed om vast te stellen dat wij – nog niet het rapport en de conclusies kennende maar wel wetend dat dit eraan kwam – in het kabinet al voor 10 april hebben afgesproken, voor het eerst op vrijdag 5 april, in twee rondes tot een beoordeling van het NIOD-rapport te komen; op 12 april was de eerste ronde en op 19 april zou de tweede ronde zijn. Ik meen zelfs dat ik tijdens de beantwoording van mondelinge vragen van de heer Rosenmöller¹⁹ in antwoord op een opmerking van de heer Melkert²⁰ heb gezegd dat het kabinet daarvoor naar alle waarschijnlijkheid wel één à twee rondes nodig zou hebben. Op 12 april hebben wij dus een eerste politieke ronde gehad in het kabinet. Dat was een zeer indringende discussie waarin geen besluiten zijn genomen. Dat was ook niet de bedoeling, maar diverse collega's hebben toen wel tot uitdrukking gebracht dat zij voor zeer ernstige

afwegingen stonden. Daarbij verdient minister De Grave aparte vermelding; ik kom daarop straks in een ander verband nog terug. Die werd immers met de component informatieverzorging, als ik het zo even mag samenvatten, voor een bijzondere verantwoordelijkheid geplaatst en had daaromtrent natuurlijk ernstige afwegingen te maken. In die vergadering is noch door hem noch door anderen een aankondiging gedaan van het ter beschikking stellen van portefeuilles of van een overweging om dat te doen, maar er is geen geheim gemaakt van de hele ingrijpende en ernstige afwegingen die werden gemaakt. Dat was ook begrijpelijk. Ik heb dat na afloop van de ministerraad zo samengevat en heb toen ook gezegd – niet alleen na afloop maar ook in de ministerraad – dat in het geheel van afwegingen die in het kabinet werden gemaakt, ook plaats werd gereserveerd door de minister-president zelf – niet om te laten zien van denk erom, ik ben er ook nog, maar om te laten blijken hoe ernstig ook voor mij de afwegingen waren juist waar het gaat om het dragen en het nemen van politieke verantwoordelijkheid.

In de dagen daarna – het weekeinde en maandag – is dat proces in een hoog tempo verder voortgegaan. Er is mij gevraagd inzage te geven in hoe dat precies gaat. Ik kan u daarin geen inzage geven. Ik kan u geen inzage geven in mijn hoofd en in mijn lijf. Ik kan u wel vertellen dat ik naar eer en geweten handel, ook door dit zo te zeggen. Ik ben mij in toenemende mate – ook op de zaterdag en de zondag – gaan afvragen of ik nog wel verder kon, of ik mijzelf nog wel recht in de spiegel kon aankijken. Dat heeft niet te maken met een plotseling opspelend geweten dat voor die tijd jarenlang stil is gebleven, dat heeft te maken met een NIOD-rapport waarin zo nadrukkelijk de verantwoordelijkheid in die periode wordt blootgelegd. Ik heb al gezegd hoe in dit verband moet worden omgegaan met verwijzingen of juist niet-verwijzingen naar de internationale gemeenschap, die iedereen omvat en tegelijkertijd niks is. Uiteindelijk word je teruggeworpen op die door jezelf gestelde vraag, en dat werd ernstiger in de loop van het weekend. Dat heeft er ook toe geleid dat ik in het weekend ben begonnen mijn gedachten te ordenen. Ik heb daarover ook met mijn ambtenaren gecommuniceerd. Ik ben daarvoor naar Den Haag gegaan. Ik heb hen opgebeld en gevraagd, het nodige op te schrijven. Ben je niks vergeten? Zie je niks over het hoofd? Zo gaat dat, want ik wil niets aan het toeval overlaten. Het klinkt nu iets meer geordend dan het in die wilde uren waarin allerlei gebeurtenissen zich in je eigen hoofd opvolgen, is gegaan. Neemt u dat maar van mij aan.

Vervolgens wordt het uiteraard ook weer maandagochtend. Op die maandag heb ik geprobeerd enige ordening te brengen in mijn verplichtingen en afspra-

ken. Vroeg in de middag heeft mij het bericht bereikt van uitspraken die aan collega Pronk werden toegedicht. Ik heb toen een vrij kort briefje gestuurd, dat de kranten heeft bereikt. Dat is niet vanuit Algemene Zaken gebeurd en ik weet niet hoe dat briefje wél de kranten heeft bereikt. In dat vrij korte briefje heb ik gezegd: ik moet je dringend spreken, want de onklarheid die is ontstaan, kan zo niet blijven. Dat heeft ertoe geleid dat ik mijn andere afspraken aan het einde van de middag en het begin van de avond heb afgezegd, dat ik op het Torentje ben gebleven, en dat ik in afwachting van collega Pronk wel een paar nadere politieke contacten ben gaan leggen, ook functionele. Ik heb de vice-premiers geïnformeerd over waar ik zo ongeveer stond in mijn eigen gedachtebepaling, en heb hen natuurlijk gevraagd naar hun kijk op het geheel en het vervolg. Ik heb ook een apart gesprek gehad – dat gebeurde allemaal telefonisch – met collega De Grave, omdat hij vanuit een zeer bijzondere verantwoordelijkheid voor Defensie de vrijdag daaraan voorafgaand al uitgebreid in het debat met het kabinet had geparticipeerd.

In het begin van de avond is collega Pronk bij mij geweest. Dat heeft geleid tot de verklaring die hij later in de avond heeft afgelegd. Die verklaring is niet geconstrueerd en is gebaseerd op datgene, wat zich feitelijk tussen hem en mij heeft voltrokken. Hij heeft gezegd: ik heb geen finaal standpunt, ik heb geen finaal politiek oordeel, ik respecteer de uitkomst van het geplande minister-raadoverleg van 19 april. Ik heb daarin geen aanleiding gevonden om als het ware het één met het ander te gaan vermengen. Ik had mijn eigen beoordeling, die niet finaal was afgerond. Gisteren vroeg iemand mij namelijk, wanneer ik echt wist dat het zo zou zijn zoals het later in de verklaring naar buiten is gebracht en in de brief aan de Koningin is opgenomen. Dat was op het ogenblik dat ik de ministerraad bijeenriep. Ik wilde namelijk voorkomen dat er licht zou ontstaan tussen de vice-premiers en mij over de te volgen procedure.

Waarom dan toch die versnelling naar dinsdag, in plaats van het aanvankelijke voornemen om de ministerraad vrijdag te houden? Ik begrijp dat de schijn tegen mij is, omdat al die gebeurtenissen en de publiciteit van maandag er zijn geweest. Maar ik verzoek de Kamer echt, mij te geloven als ik zeg dat het afwegingsproces dat zich in mijn hoofd voltrok, zijn eigen merites had en heeft. Toen ik dinsdagochtend vroeg tot het oordeel was gekomen dat ik deze consequenties moest trekken, vond ik het ook niet langer verantwoord en ondoenlijk – ik zou dat niet hebben kunnen volhouden – om, van mening zijnde dat ik mijn politieke verantwoordelijkheid moest nemen en moest aftreden, daarmee een aantal dagen rond te lopen en te wachten tot de vrijdag, omdat dat nu eenmaal was aangegeven. Natuurlijk, het wordt wel vrijdag,

maar dit moest echt. Het duurt soms lang, wat overigens in dit geval niet eens zo lang is: een week na het NIOD-rapport. Het duurt soms voor anderen, die dat beoordelen, lang totdat er een eindoordeel wordt gevormd. Als het er is, is het er ook. Dan kun je eigenlijk noch de collega's van het kabinet, noch het parlement, noch de samenleving nog onder ogen komen, in de wetenschap dat je eigenlijk al een mening hebt gevormd, maar daarmee niet voor de draad bent gekomen, temeer gelet op de inhoud van het besluit.

Hoe is het gegaan met het kabinet? Begrijpelijk(er)wijs is daarover een vraag gesteld. Om de redenen die ik aangaf en waar ik zojuist nog kort naar verwees, heb ik in het kabinet aangegeven dat dit mijn oordeel was. Zo is het gegaan. Ik kan dat niet veranderen. Het was absoluut niet de bedoeling daarmee een soort van alleenrecht te vragen voor een kabinetsbrede afweging. Dit was mijn oordeel over mijn functioneren als minister-president van het kabinet. Dat heb ik ingebracht. Heeft het kabinet vervolgens een houding gekozen in de zin van: wij kunnen bijna niet anders, wij moeten er allemaal achteraan? Of is er sprake geweest van een actieve verantwoordelijkheid die werkelijk heel duidelijk is gebleken? Het laatste is het geval geweest. Als men van mening was geweest dat men wel iets moest doen, omdat de minister-president zou verdwijnen, waardoor de naamgeving van het kabinet zou moeten wijzigen, dan zou het het meest voor de hand hebben gelegen dat men zijn portefeuilles ter beschikking had gesteld, uit respect voor de beslissing van de minister-president. Men had kunnen stellen: de minister-president heeft redenen voor het trekken van deze consequentie, dus wij stellen onze portefeuilles ook ter beschikking. Staatsrecht past zich namelijk niet aan aan formules die ooit zijn opgeschreven. Staatsrecht is levend. Dat hebben de collega's echter niet gedaan. Zij hebben zich daarmee volledig vereenzelvigd met mijn oordeel, niet alleen naar de vorm, maar ook naar de inhoud van de daad die zij stelden. Bovendien hebben de collega's, het gehele kabinet dus, zich de formule eigen gemaakt die voor mij maatgevend was, namelijk het onderschrijven van de hoofdlijnen van het rapport. (*HTK 2001-2002*, p. 4564-4565)